

Donosimo izlaganja s Dana crkvene glazbe
Zagreb, KBF, Institut za crkvenu glazbu »Albe Vidaković«, Vlačka 38/III
16. i 17. travnja 2009.

Uporaba psalama u liturgiji

Ivan Šaško

Riječ *psalam* izvorno znači pjesmu za harfu.

Psalmi su pjesme koje pokrivaju i obuhvaćaju sva ljudska molitvena raspoloženja.

Riječ grčkog podrijetla *psalam* izvorno znači pjesmu za harfu. Iako su do nas došli samo tekstovi, s tom oznakom imena jasno je istaknuto da je riječ o pjesmama. Psalmi često primjenjuju i posebno stilsko sredstvo: jedan redak kaže isto dvjema različitim formulacijama, koristeći stilsku figuru paralelizma, tzv. *parallelismus membrorum*.

Sto pedeset psalama te biblijske knjige tijekom stoljeća izraslo je iz posebnih cjelina i zbirki. Pojedini su psalmi nastajali u vremenu od godine 1000. do 300. prije Krista. Osim *Knjige psalama* u Bibliji postoje još neka mjesta na kojima se nalaze psalmi, a zovemo ih *Cantica*, odnosno hvalo-

spjevi. Najpoznatiji su: a) iz Staroga zavjeta: *Mojsijeva pjesma*, nakon prelaska preko Crvenog mora (usp. *Izl* 15); *Pjesma trojice mladića u peći* (usp. *Dn* 3, 51 – 90); b) iz Novoga zavjeta: *hvalospjev Veliča* (usp. *Lk* 1, 46 – 55), *Blagoslovljen* (usp. *Lk* 1, 68 – 79) i *Sad otpuštaš* (usp. *Lk* 2, 29 – 32).

Psalmi su pjesme koje pokrivaju i obuhvaćaju sva ljudska molitvena raspoloženja.

U njima su prisutne teme radosti, plača, tuge, zahvale, sumnje, molbe, klanjanja, pouzdanja... Na temelju tih molitvenih raspoloženja razlikujemo: hvalospjeve ili himne; tužaljke; zahvalnice; hodočasničke pjesme; mudrosne pjesme...

IVAN ŠAŠKO rođen je 1966. godine u Đivanu kod Vrbovca. Nakon Nadbiskupske klasične gimnazije u Zagrebu, teološki studij pohađao je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i Papinskome sveučilištu Gregoriana u Rimu. Godine 1997. postigao je akademski naslov doktora liturgijskih znanosti te djeluje kao predavač i pročelnik na Katedri za liturgiku KBF-a. Godine 2008. zaređen je za pomoćnog biskupa zagrebačkog.

Psalmi su pjesme koje pokrivaju i obuhvaćaju sva ljudska molitvena raspoloženja. U njima su prisutne teme radosti, plača, tuge, zahvale, sumnje, molbe, klanjanja, pouzdanja...

Već su u hramskoj liturgiji psalmi igrali važnu ulogu, upravo po njihovoj uporabi. Npr. *Ps 24* za ulaženje u Hram, zatim hodočasničke pjesme prema *Psalmina* 120 – 134. No, ipak, njihova je najvažnija uloga uvijek bila i ostala u sinagoškoj liturgiji.

Kršćanstvo je preuzelo uporabu psalama te sada pripadaju i kršćanskomu bogoslužju, što najjačnije svjedoči časoslovna liturgija, ali – kao što je poznato – i u svakome liturgijskome slavlju, sakramentalnome ili nesakramentalnome, psalmi su prisutni kao odgovor na navještaj čitanja Božje riječi, odnosno kao produžetak i posebna interpretacija tog navještaja. Ovdje

valja biti oprezan, jer su i psalmi Božja riječ, ali pretočena u oblik lirskoga, odnosno posebnoga pjevanog stila.¹

»Sveobuhvatnost« psalama

Kao glavnu tezu ovog izlaganja htio bih naglasiti da su psalmi ne samo izvor stvaranja novih glazbenih liturgijskih elemenata, nego su oni sastavan dio liturgije, tako da se može o njima govoriti kao o sveobuhvatnom elementu pjevanih dijelova liturgije, pritom ne uključujući slobodnije dijelove kao što su ulazne i izlazne (završne) pjesme, iako je u psalmima dovoljno prisutnosti i takvih elemenata, jer se rabe kao antifonske skladbe.

Ovdje ujedno pokušavam odgovoriti svima onima koji traže izgovor u nepostojanju tekstova pjesama za posizanje za drukčijom uporabom pjesama od one koju predlažu liturgijske norme. Ipak, da se prebrzo ne zaključi nešto što ne želim reći, ističem: psalmi u sebi sadrže dovoljno snage i nadahnuća za sve pjevane dijelove u liturgiji, i kao kanonski tekstovi i kao polazište za psalamske pjesme. Rečeno u širem smislu, sa stanovitom dozom hrabrosti: *psalmodija i novozavjetni hvalospjevi dovoljni su za stvaralaštvo liturgijske glazbe.*

Uloga psalama u liturgiji

Razlikujemo tri zadaće koje psalmi imaju u liturgiji:

1. *Psalmodija izlaganja.* Psalmist ili skupina pjevača iznosi, izlaže pred zajednicu psalam. Ono što je bitno u glazbenom oblikovanju jest objašnjavanje sadržaja teksta. Pripjev, antifona, može se, ali i ne mora pjevati između pojedinih cjelina.

2. *Procesijska psalmodija.* Psalamske pjesme koje prate procesiju, kao što je npr. procesija donošenja darova. U tom slučaju pripjev se ponavlja češće (nakon drugog ili trećeg retka). Redci se pjevaju ovisno o trajanju radnje

koju prate i na kraju se zaključuju doksologijom. To odgovara liturgijskomu pravilu komplementarnosti i ne ulazi se u opasnost da pjevanje bude odviše dugo u odnosu na obredni čin ili da ne bude dovoljno dugo, jer uvijek postoji mogućnost ponavljanja i dodavanja.

3. *Psalmodija razmatranja.* Psalmi se u tom obliku najčešće koriste u časoslovnoj liturgiji. Pritom je manji naglasak na sadržaju pojedinih dijelova, a veći na cjelini. Psalmi se pjevaju u njihovoj punoj dužini (odnosno u smisljenoj cjelini), pri čemu se pripjev ponavlja na kraju.²

Pojedini autori tu podjelu pojednostavljaju i donose klasičnu razliku između molitvene i meditativne funkcije. Prva se u početku nije odnosila izravno na psalme, koji su se koristili više kao naviještanje božanskih otajstava i Božjih djela. Za psalme je tipičnija druga funkcija, funkcija razmatranja, meditacije, ali se pritom ne misli da je otpjevni psalam dopustivo zamijeniti psalamskom pjesmom meditativnog tipa. Psalam se zove rezponzorijalnim jer je važno odgovoriti, otpjevati, što zahtijeva strukturu pripjevnog obilježja.

Raznim načinima izvođenja psalmi ulaze u kompozicije iz tipologije čitanja (*lectio*), kao elementi koji pospješuju pounutarnjenje Svetoga pisma i hrane molitvu. To se može izravno vidjeti u nekim slavljima, kao što su bdjenja, osobito vazmeno, koje predviđa takav slijed: psalam – šutnja/responzorij – molitva.

Glazbeni oblici i obredne »funkcije«

Glede psalama kao središnje pitanje uvijek ostaje odnos glazbenih oblika i obrednih funkcija, ono što je ključno pitanje cjelokupne problematike liturgijske glazbe, u okvirima sadašnje liturgije, jer ne smijemo zaboraviti da je psalmodija imala različitu uporabu u samim počecima: u 2. st. psalmodija

se rabila izravno; u 3./4. st. na responzorijalan način, a u 4./5. st. antifonski. Važan kriterij je gesta koju vrši zajednica, te – ako se žele modificirati preuski liturgijski prostori, tada pastoralno treba paziti na suodnos obrednoga čina, teksta i izvedbe, jer se lošom primjenom i izvedbom lako iskrivi i zanižeće izvorni smisao posebnog oblika te time izravno zanižeće njihova prvotna funkcija. To se u povijesti dogodilo nebrojeno puta; svaki put kada je prevladao i kad se pazilo isključivo na glazbeni vidik, bez ikakva suodnosa s liturgijskim činom.

Otpjevni (pripjevni) psalam

»Nakon prvoga čitanja slijedi otpjevni psalam ili gradual, što je sastavni dio službe riječi. Psalam se redovito uzima iz lekcionara, jer se pojedini njegovi stavci izravno nadovezuju na odnosna čitanja: izbor psalma ovisi dakle o čitanju. No da bi narod mogao lakše pjevati psalmodijski pripjev, izvršen je izbor nekih pripjeva i psalmodijskih tekstova prema različitim godišnjim vremenima i prema različitim redovima svetaca, pa se dotični tekstovi mogu, umjesto onoga koji odgovara čitanju, uzimati kad god se psalam pjeva.« (OURM 36)³

Služba riječi odvija se u dijaloškom odnosu, dakle »razgovoru« prisutna Gospodina i okupljene zajednice. Nakon što nam je u prvome čitanju Gospodin zborio preko usta proroka ili preko događaja iz povijesti spasenja, sad okupljena zajednica pjesmom odgovara na tu primljenu Božju riječ. Otpjevni je psalam zato *odgovor* liturgijske zajednice na primljenu Božju riječ. Psalam je poetski izraz doživljaja Boga, pa posebno odabrani psalmi mogu na veoma prikladan način poslužiti kao odgovor zajednice na naviještenu Božju riječ.

Na poseban način pripjev, odnosno psalamski redak koji se ponavlja, želi dodirnuti temu prvoga misnog čitanja. U tom retku često se krije i ključ za pravo tumačenje prvoga misnog čitanja. Obveza da se nakon prvoga čitanja pjeva (ili možda recitira) predloženi otpjevni psalam, a ne neka druga pjesma, ne proizlazi samo iz liturgijskog naslijeđa (u takvoj uporabi već od 4. st.), nego ta obveza ima i svoju teološku utemeljenost: to je odgovor zajednice na naviještenu Božju riječ.

Prvi i najvažniji element službe riječi jest Božja riječ. Čovjek se može sam obratiti Bogu tek nakon što se Bog obratio čovjeku svojom riječju. Čovjekova molitva i čovjekova pjesma Bogu jesu uvijek samo odgovor na iskazanu milost, odgovor na Božje približavanje i približenost čovjeku, odgovor

.....
Način na koji se otpjevni psalam danas »naviješta«, mjesto odakle ga se pjeva te sloboda kojom neki sebi daju pravo psalam zamijeniti nekom nepsalamskom ili nebiblijskom pjesmom pokazuju da se u zajednicama ta Božja riječ »privatizira« i pretvara u ljudsku riječ, koja nije kadra biti spasenjski performativnom.

na Božji dolazak čovjeku. Čovjek ne može Gospodina zazvati prije nego mu se Gospodin približi, prije nego ga dotakne svojom milošću.

U svojem odgovoru na primljenu Božju riječ čovjek se osjeća nesposobnim. »Ne znamo moliti kako valja«, priznaje Pavao, »ali se sam Duh za nas zauzima neizrecivim uzdasima.« Upravo zbog te naše ljudske nemoći obraćamo se Bogu njegovim riječima, riječima koje su nadahnute *neizrecivim uzdisajima* njegova Duha. obraćamo mu se psalmima, koji su nadahnuti njegovim Duhom. Liturgijska zajednica dakle *posuđuje Božju riječ* da ju učini svojom i da bi tom posvojenom riječju odgovorila Gospodinu. To je još davno istaknuo sam sv. Augustin, kada je precizirao da »Bog pomoću

zajednice iskazuje sam sebi hvalu svojim vlastitim riječima« (*Enarrationes in Psalmos*, 144, 1).

Upravo zbog te važnosti otpjevnog psalma i zbog njegove nezamjenjive uloge u službi riječi Crkva je od davnina službu (pred)pjevanja psalma povjerila posebnomu liturgijskom službeniku, psalmistu. Okupljena zajednica sudjeluje ponavljajući psalamski redak nakon svake psalamske strofe.

Od-govor iz Božjega govora

U redovitu naviještanju Božje riječi psalam slijedi nakon čitanja i služi kao *odgovor* vjerničke zajednice na naviještenu riječ. Takva uloga psalma pokazuje da zajednica Bogu koji govori odgovara njegovom riječju, tj. pjesmom i molitvom kojoj je on nadahnitelj. Duh koji nas uči moliti »kako valja«, u naša

srca stavlja Bogom nadahnutu riječ. Božji *govor* u nama izaziva *od-govor*, koji je izvire iz sama Božjeg govora, što je niknuo u našem srcu.

Psalam kao odgovor zajednice na Božju

riječ ne niječe psalmu da on sam jest Božja riječ. On je dio riječi koja se u bogoslužju naviješta te stoga pjevanje psalma u zajednici ne smije izgubiti dimenziju naviještanja. U liturgijskoj praksi međutim psalam se olako znađe shvatiti tek kao *pripjev* ili *pjesma* koja prati Božju riječ.

Psalam u bogoslužnim činima i nazivamo *otpjevnim psalmom* (*psalmus responsorius*), pri čemu valja imati na umu da on nije tako nazvan zbog svojeg sadržaja, funkcije u bogoslužju ili pak zbog svoje teološke naravi, nego tek zbog svoje književne vrste i načina navještanja. Otpjevni je psalam Božja riječ te stoga pjevanje ne smije zasjeniti spoznaju i doživljaj da preko psalma Bog zbori svoju riječ. Naprotiv, pjevanje treba potpomoći veće razumijeva-

nje Božje riječi, koja se zaodjenula u psalamski književni rod.

Psalam kao produžetak riječi

Ipak, shvaćanje i tumačenje psalma u bogoslužju isključivo kao *odgovora* na Božju riječ pogrešno je i s povijesno-liturgijskog stanovišta. Brojni su primjeri u kojima psalam u samu slavlju nije strukturiran kao odgovor na čitanje, nego kao produžetak čitanja, idejni ili stvarni.

Trag takva poimanja susrećemo u bogoslužju Vazmenog bdjenja, u kojem treće starozavjetno čitanje ne završava poklikom »Riječ Gospodnja« nego retkom: »Tada Mojsije ... zapjeva ovu pjesmu Gospodinu«, nakon čega slijedi pjesma zahvalnica, koja je stvarni nastavak istoga biblijskog odlomka, a u bogoslužju preuzima ulogu otpjevnog psalma.

Brojni crkveni oci (kao npr. Atanazije, Bazilije, Augustin, Cezarije Arletanski) svoje homilije temelje baš na psalmu koji se u bogoslužju naviješta, na jednak način kako u drugim prigodama homiliju grade na evanđeoskom odlomku.

U kršćanskoj starini psalam u službi riječi nije tematski bio vezan uz čitanje koje bi mu prethodilo, nego su se psalmi, kao samostojan dio službe riječi, naviještali susljedno, po redosljedu sama psaltira. Svi ti povijesni elementi pokazuju da je psalam u liturgiji kršćanske starine bio shvaćan doista kao navještaj riječi.

Psalam u načinu, mjestu i službi naviještanja

Način na koji se otpjevni psalam danas »naviješta«, mjesto odakle ga se pjeva te sloboda kojom neki sebi daju pravo psalam zamijeniti nekom nepsalamskom ili nebiblijskom pjesmom pokazuju da se u zajednicama ta Božja riječ »privatizira« i pretvara u ljudsku

riječ, koja nije kadra biti spasenjski performativnom. Potrebno je stoga u našim bogoslužjima otpjevnomu psalmu vratiti dostojanstvo Božje riječi, i to trojako: načinom naviještanja te mjestom i službom naviještanja.

Pjevanje psalma svečani je *oblik* naviještanja Božje riječi. Pjevanje i glazbeni oblik su val preko kojega se prenosi riječ. Psalam nije dakle uglazbljen biblijski tekst, nego "oglazbljena" riječ, koja po glazbi biva na bliskiji način naviještena zajednici. Pjevanje psalama zato ne podnosi svaki glazbeni izraz. Ako se ne uzimaju tradicionalni *psalmodijski tonusi*, potrebno je da novi glazbeni oblik sačuva narav psalma, njegovu specifičnu književnu vrstu i responsorijalno obilježje, a nadalje da izrazi njegov teološki sadržaj.

Mjesto odakle se psalam naviješta ili pjeva vezano je uz ambon. To nameće sama logika naviještanja Božje riječi. On se pjeva s mjesta koje je povlašteno

Psalam kao odgovor zajednice na Božju riječ ne nijeće psalmu da on sam jest Božja riječ. On je dio riječi koja se u bogoslužju naviješta te stoga pjevanje psalma u zajednici ne smije izgubiti dimenziju naviještanja.

mjesto Božje riječi, odakle se naviještaju i drugi svetopisamski odlomci. U pjevanju psalma s ambona prostornim se jezikom zajednici svjedoči da psalam nije čovjekova pjesma tek inspirirana naviještenom riječju, nego živi odgovor, u kojemu čovjek Božjom riječju odgovara na primljenu Božju riječ.

Psalam pokazuje da je naviještena riječ u čovjeku i liturgijskoj zajednici našla »plodno tlo« te sad izrasta mnogostrukim plodom (usp. Mt 13, 8). Ako u liturgijskom slavlju solisti pjevaju psalam iz crkvenoga kora ili iz pjevališta, zajednica će teško moći tu pjesmu percipirati i doživjeti kao Božju riječ, a još će teže doći do spoznaje

da je to uglazbljeni *navještaj* Božje riječi. Da bi se dalo istinsko dostojanstvo Božjoj riječi, koja nadvisuje svaku ljudsku riječ, liturgijske norme određuju da se s ambona naviještaju samo(!) oni dijelovi koji eminentno pripadaju službi riječi: svetopisamska čitanja (među koja se ubraja i otpjevni psalam) te dijelovi koji su izravno nadahnuti naviještenom Božjom riječju: homilija, ispovijest vjere i sveopća molitva. No pomak se događa i u suprotnome smjeru. Budući da se s ambona naviješta Božja riječ, u slučaju da se psalam zamijeni nekim drugim sadržajem, tada tomu sadržaju nije mjesto na ambonu.

Razlikovanje liturgijskih *služba* nužno je pak za razlikovanje naravi pojedinih dijelova bogoslužja. Pri tome je osobito važno istaknuti i službu *psalmista* (*psalmista seu cantor psalmi*), koju liturgijske odredbe bitno razlikuju od službe *pjevača*. Budući da je otpjevni psalam Božja riječ i da se treba sačuvati njegova dimenzija naviještanja, psalmist pripada među službenike riječi i ne može ga se smatrati tek jednim od pjevača ili članova pjevačkog zbora. Psalmist je u širem shvaćanju zapravo jedan od čitača, lektorâ, a narav riječi koju naviješta (književna vrsta psalma) iziskuje da riječ koju naviješta prenosi pjevanjem. Otpjevni je psalam tvorni (integralni!), a ne ukrasni ili dodani dio službe riječi te je stoga i psalmist službenik riječi (*minister verbi*) a ne službenik pjevanja (*minister cantus*). Zato u pomanjkanju psalmista njegovu ulogu preuzima čitač, a ne član pjevačkog zbora.

Iznese nas napomene potiču da u pastoralnoj praksi uznastojimo da *otpjevni psalam* bude shvaćan ne samo kao *pripjev*, nego prije svega kao *psalam*, a to znači na prvome mjestu kao Božja riječ, koja se – zbog naravi knji-

ževne vrste – pjesmom naviješta. Prva odrednica otpjevnog psalma jest da je on Božja riječ. Svaka definicija psalma ili praksa koja ne bi tu odrednicu stavljala na prvo mjesto ne bi vjerno prenosila ni samu poruku Božje riječi. Pjevanje psalma dakle svečani je navještaj Božje riječi.

BILJEŠKE

- 1 Ovo je izlaganje stanovita nadopuna napisa u kojem sam se već podrobnije bavio prikazom odnosa psalama i liturgije: »Prijevni psalam: teološko-liturgijska vrijednost povijesni razvoj, glazbeno oblikovanje«, u *Sveta Cecilija* 74 (2004./6), 4 – 8. U tom se članku nalazi i bibliografija koju sam rabio i ideje koje sam preuzimao, među kojima ističem: F. RAINOLDI, *Psallite sapienter. Note storico-liturgiche e riflessioni pastorali sui canti della Messa e della Liturgia delle ore*, CLV – Edizioni Liturgiche, Rim, 1999.; L. DEISS, *Visions of Liturgy and Music for a New Century*, Collegeville, Minnesota, 1996.; IDEM, »The Responsorail Psalm«, *Notitiae* 24 (1966.) 365 – 372; IDEM, *Celebration of the Word*, Collegeville, 1993.; F. RAINOLDI, *Il salmo responsoriale. Grammatica e pratica* (= *Musica – Liturgia – Cultura*, 12), Elle Di Ci, Leumann – Torino, 1994.; F. GOMIERO, *Perché tutti i cristiani cantino. Corso di pastorale della musica e del canto per la liturgia*, CLV – Edizioni Liturgiche, Rim, 1999.
- 2 O funkcijama i ulozima psalama u liturgiji može se pronaći puno materijala u raznim objašnjenjima misnoga slavlja, gdje se te uloge vide poglavito u kontekstu euharistije. Te misli mistagogijske naravi preuzimam od Ante Crnčevića, a za produbljivanje, posebno na razini praktične uporabe, predlažem i sljedeće radove: S. DACH, *Handbuch des kantorendienstes. Einführung und Handreichung zu einem wiederentdecktem Dienst in der Gemeinde*, 3 Bde. Paderborn 1977.-1980.; R. MAILÄNDER, *Psalmen und Cantica*, u H. SCHÜTZEL (ur.), *Die Messe. Ein kirchenmusikalisches Handbuch*, Düsseldorf 1991.; M. EHAM, *Der Dienst des Kantors in der Liturgie*, u H. MUSCH (ur.), *Musik im Gottesdienst*, Bd 1: *Historische Grundlagen – Liturgik – Liturgiegesang*, Regensburg 1993., 475 – 520.
- 3 Veoma rijetko tekst pjesme između čitanja nije uzet iz *Knjige psalama*, na primjer četvrtak 27. tjedna kroz godinu (parne godine), kad se umjesto slavlja uzima hvalospjev *Blagoslovljen*.

Zbirka uglazbljenih otpjevnih psalama prema redu misnih čitanja za nedjelje u trogodišnjemu liturgijskom ciklusu, svetkovine, Gospodnja i svetačka slavlja

Graduale Croaticum - hrvatski psalterij

Maruša Bartolić

U svojem kratkom izlaganju predstaviti ću projekt Hrvatskog društva crkvenih glazbenika i Hrvatskog instituta za liturgijski pastoral pri Hrvatskoj biskupskoj konferenciji.

Radi se o projektu priređivanja hrvatske zbirke uglazbljenih otpjevnih psalama prema redu misnih čitanja za nedjelje u trogodišnjemu liturgijskom ciklusu te za Gospodnje blagdane, svetkovine Blažene Djevice Marije i svetaca.

Ideja o projektu predstavljena je Upravnom odboru Hrvatskog društva crkvenih glazbenika na redovitom sastanku u lipnju prošle (2008.) godine. Upravni odbor HDCG-a ideju je prihvatio i podržao te se prošlog ljeta počelo s radom. Budući da se radi o zbirci otpjevnih psalama za liturgijska slavlja, ideja o projektu predstavljena je predstojniku Hrvatskog instituta za liturgijski pastoral liturgičaru dr. Anti Crnčeviću, koji je podržao projekt te ponudio suradnju Hrvatskog instituta za liturgijski pastoral HDCG-u. Dr. Crnčević je tada dao smjernice za početak rada te stručnim savjetima i konzultacijama, kao koordinator, od sama početka prati rad na ovom projektu.

U sljedećih nekoliko crta izložiti ću prve korake koji su učinjeni te one koje tek treba učiniti.

MARUŠA BARTOLIĆ, dipl. crkvena glazbenica, godine 1996. upisala je Institut za crkvenu glazbu »Albe Vidaković« u Zagrebu, a tijekom cijelog studija pjevala je u zboru »Collegium pro musica sacra«. Diplomirala je radom na temu *Ulazna pjesma pod vodstvom mentora mr. Anđelka Igreca*, a već sedam godina vodi Mješoviti župni zbor u crkvi Sveta Mati Slobode na zagrebačkome Jarunu. Članica je Upravnog odbora Hrvatskog društva crkvenih glazbenika, a uređuje i njihovu internetsku stranicu.